Mikołajewska, Anna

Sprawozdanie z konferencji "Interkultureller Dialog in den Städten des Königlichen Preussen", Toruń, 8-10 października 2009

Czasy Nowożytne 23, 307-312

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI „INTERKULTURELLER DIALOG IN DEN STÄDTEN DES KÖNIGLICHEN PREUSSEN", TORUŃ, 8–10 PAŹDZIERNIKA 2009

W dniach 8–10 października 2009 r. w Sali Kolumnowej Towarzystwa Naukowego w Toruniu odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa na temat „Interkultureller Dialog in den Städten des Königlichen Preußen". Organizatorzy: Katedra Filologii Germańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Historisches Institut Uniwersytetu w Poczdamie oraz Towarzystwo Naukowe w Toruniu, postawili sobie za cel zbadanie złożonej problematyki kontaktów międzykulturowych w miastach Prus Królewskich. Patronat honorowy nad konferencją objął Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotr Całbecki, pomocy organizacyjnej udzieliła Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici, a wparcia finansowego – Fundacja Fritza Thyssena.

Problematyka stosunków międzykulturowych w wieloetnicznych regionach cieszy się ostatnio coraz większym zainteresowaniem naukowców i organizacji zajmujących się szeroko pojętą komunikacją międzyludzką. Opracowania dotyczące etnicznie i wyznaniowo heterogenicznych obszarów uwidaczniają przede wszystkim konieczność ścisłej współpracy badaczy różnych dziedzin: historyków, kulturoznawców, literaturoznawców, językoznawców, socjologów, ponieważ to badania interdyscyplinarne mogą w sposób adekwatny do badanego tematu oddać jego złożoność i wielopłaszczyznowość. Zamierzeniem organizatorów omawianej konferencji było umożliwienie spotkania i dyskusji między badaczami działającymi w różnych dziedzinach, zainteresowanymi tematyką kontaktów międzyludzkich w Prusach Królewskich.

Tematyka konferencji spotkała się z zainteresowaniem środowisk akademickich w Polsce i zagranicą. Wzięli w niej udział zarówno polscy historycy, językoznawcy, literaturoznawcy i muzykolodzy z Gdańska, Torunia i Warszawy, jak i naukowcy z niemieckich i francuskich ośrodków badawczych. Podczas zaplanowanej na dwa dni konferencji do wygłoszenia przygotowano 14 referatów w ramach czterech grup tematycznych: „Świat nauki i sztuki", „Tożsamość pruska", „Prusy w ówczesnym piśmiennictwie", „Międzykulturowe spotkania", co pozwoliło na zaakcentowanie wieloaspektowości badań prowadzonych przez zaproszonych naukowców, a równocześnie umożliwiło dostrzeżenie i podkreślenie obszarów wspólnych wszystkim prezentowanych referatom.

W sposób kompleksowy kwestie komunikacji społecznej oraz samookreślenia mieszkańców miast przedstawił w wykładzie inauguracyjnym „Der soziale Raum des Bürgers. Stadt, Publikum und Welt im Zeitalter der Aufklärung" prof. Günther Lottes z Uniwersytetu w Poczdamie. Referent podkreślił podobieństwa i różnice w kształtowaniu się masowego odbiorcy komunikatu w miastach na wschód i zachód od Wisły. Postawił przed uczestnikami konferencji pytanie o możliwość zastosowania kategorii badawczych wypracowanych w badaniach nad kulturą miast w Europie Zachodniej w epoce oświecenia przez badaczy zajmujących się mieszczaństwem miast Europy Środkowo-Wschodniej. W reakcji na wystąpienie prof. Günthera Lottesa prof. Hans-Jürgen Bömelburg (Gießener Zentrum Östliches Europa) zwrócił uwagę na problem odmienności obszaru bałtycko-pruskiego od Europy Zachodniej, zaproponował zwrócenie uwagi na grupy społeczne, które w omawianym regionie były nośnikami oświeceniowych idei oraz podkreślił ważność kwestii wyznaniowych, które mogą wnieść nowe akcenty do badań nad omawianym okresem. Problematyka dotycząca metod interdyscyplinarnych badań nad Prusami Królewskimi była następnie szeroko dyskutowana w powiązaniu z konkretnymi referatami przedstawionymi w poszczególnych grupach tematycznych. Większość referentów zgodziła się z postulatem prof. Bömelburga, aby zrezygnować z bezrefleksyjnego stosowania do historii Prus kategorii badawczych wypracowanych dla Europy Zachodniej.

W ramach bloku tematycznego „Świat nauki i sztuki" jako pierwsza zabrała głos dr Agnieszka Pufelska z Uniwersytetu w Poczdamie. W referacie „Danziger Naturforschende Gesellschaft als Vorbild für die Berliner Naturfreunde" podkreśliła, że Gdańskie Towarzystwo Naukowe powołano w wyniku emancypacji mieszczaństwa oraz podkreśliła jego rolę jako nowego medium komunikacji. Omawiając podobieństwa i różnice w strukturach i organizacji pracy naukowych towarzystw Berlina i Gdańska, skupiła się na podkreśleniu republikańskich zasad, jakimi kierowali się naukowcy skupieni w Gdańsku, oraz przedstawiła związki obu towarzystw z lożami masońskimi. Jak zauważyła referentka, oportunistyczna postawa Gdańskiego Towarzystwa Naukowego w czasie rozbiorów Polski nie uchroniła go przed zmianami, jakie w świecie nauki przyniosła Wielka Rewolucja Francuska. Unaukowienie badań przyrodniczych oraz nowe spojrzenie na historię wyznaczyły kres działaniom zarówno berlińskiego, jak i gdańskiego towarzystwa, które ustąpiły miejsca specjalizacji i profesjonalizacji badań w takich instytucjach jak uniwersytety i muzea.

W kolejnym wystąpieniu, „Rhetorische Argumentation in den Konstitutionen und gedruckten Programmen der akademischen Gymnasien in Danzig und Thorn von 1568 bis 1700", dr Bartosz Awianowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) podkreślił znaczenie gimnazjów w Toruniu, Gdańsku i Elblągu jako centrów kultury regionu oraz rolę burmistrzów tych miast, jaką odegrali w szerzeniu idei humanizmu. Trwałość opisanych w programach, opartych na ideach Johannesa

Sturma modeli nauczania zapewnić mieli wykształceni w duchu humanizmu rektorzy i wykładowcy oraz finansowe zabezpieczenie w postaci funduszy z kasy miejskiej. Referent zwrócił szczególną uwagę na przewagę funkcji *movere* i *delectare* w pisanych w XVI w. programach. Liczne cytaty z łaciny i greki, podkreślanie roli języków starożytnych w docieraniu do wiedzy i Boga oraz powoływanie się na autorytet starożytnych i współczesnych protestanckich myślicieli miały, według referenta, służyć przede wszystkim podkreśleniu autorytetu rektorów oraz przekonaniu czytelnika do idei, jakie reprezentowały nowo powstałe instytucje. W miarę rozwoju gimnazjów funkcje *movere* i *delectare* miały ustąpić funkcji *docere* – programy nauczania stały się z czasem tekstami prawie czysto informacyjnymi, w których cytaty i powołania na autorytety zajmowały coraz mniej miejsca.

W kręgu kultury miast pruskich pozostał także dr Piotr Kociumbas (Uniwersytet Warszawski). Referat „Danziger Gelegenheitskantaten des 18. Jahrhunderts als Quelle zur Erforschung der bürgerlichen Kultur" dowiódł, że wgląd w świat kultury pruskiego mieszczaństwa umożliwia analiza tekstów różnego rodzaju, także, jak w tym przypadku, kantat okolicznościowych. Referent zaprezentował gdańskich mieszczan jako ludzi przetwarzających za pomocą sztuki wydarzenia ważne dla miasta. Zaakcentowane zostało przede wszystkim zainteresowanie gdańszczan wydarzeniami ze świata. W okolicznościowych kantatach reagowali oni nie tylko na sprawy bezpośrednio dotykające miejską społeczność, lecz także na zmieniający się świat.

Po ożywionej dyskusji i przerwie dr Katarzyna Szczerbowska-Prusevicius (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) zanalizowała serię artykułów „Tagebuch des Ostindienfahrers", które ukazały się w wydawanych w Toruniu od 1760 r. *Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen*. Opierając się na metodach badawczych opracowanych przez Elisabeth Fay i Deborah Tannen, referentka starała się przedstawić topikę badanych tekstów jako ukrytą broń przeciw kobietom. Tekst, pozornie opisujący wrażenia z dalekiej krainy, okazał się, jak stwierdziła referentka, próbą utrwalenia męskiej supremacji i wyłączenia kobiet dokonującym się w osiemnastowiecznym Toruniu. *Thornische Wöchentliche Nachrichten*, głosząc idee oświecenia, utrwalały też modele myślenia, które czyniły z mężczyzny reprezentanta cywilizacji, a z kobiety element natury i zagrożenie dla oświeceniowego porządku.

W kolejnym wystąpieniu, „Thorner kleine Gelehrtenwelt – Animositäten und Konflikte", mgr Anna Mikołajewska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) ukazała środowisko toruńskich uczonych z XVII w. przez pryzmat ich stosunku do Innego. Analiza czwartej księgi *Preussische Kirchenhistoria* Christopha Hartknocha miała umożliwić spojrzenie na Toruń oczyma jego uczonych obywateli. Opis historii reformacji w Toruniu pióra Hartknocha ujawnił, według referentki, głębokie podziały w społeczności miasta oraz silny lęk przez odmiennością reprezentowaną w tekście przez nieluteran: katolików, kalwinistów, braci czeskich i szwenkfeldian.

Dokonany przez toruńskiego uczonego opis konfliktów i animozji wśród torunian miał pozwolić na rozpoznanie ukrytego wroga, a przez to spełnić wyznaczoną mu przez autora funkcję oczyszczającą.

Po dyskusji i przerwie otwarta została druga część konferencji, poświęcona tożsamości pruskiej. Jako pierwsza z referatem „Preußische (bzw. Danziger) Identität, wie sie sich in der Chronik von Rheden abzeichnet" wystąpiła prof. Danielle Buschinger (Université Picardie Jules Verne, Amiens). Referentka przedstawiła historię powstania kroniki oraz postawiła tezę, według której tekst stanowił próbę stworzenia odrębnej, pruskiej, a nawet mieszczańskiej gdańskiej tożsamości, opartej na opisie mitycznych początków (pruteńskie pochodzenie mieszkańców Prus) oraz historii oporu wobec Zakonu Niemieckiego. Poszukiwanie własnej tożsamości przez mieszkańców Prus miało być reakcją na podejmowane przez elity Królestwa Polskiego plany zwalczania pruskiego partykularyzmu.

Kwestię pruskiej tożsamości podjął także w swoim referacie „Borussen, Goten und Sarmaten. Preußische Identitäten im Spiegel von Ursprungsmythen" prof. Jörg Hackmann (Uniwersytet Szczeciński), który postawił postulat szeroko zakrojonej analizy mitów początku oraz wskazał na ich trwałość i odporność na naukowe wyjaśnianie. Opierając się na licznych przykładach tekstów historiograficznych, referent przedstawił zderzenie wyobrażeń o *Germanii* i *Sarmacji*, próby ukontekstowienia mitów o Gotach i włączenia ich do multietnicznej całości, jaką była Rzeczpospolita szlachecka. Wzmożona produkcja mitów pruskich miała zbiec się w czasie z rosnącym zainteresowaniem mitami sarmackimi. Profesor Hackmann podkreślił rolę mitów w tworzeniu tożsamości wielojęzycznej i wielokulturowej Rzeczpospolitej oraz zwrócił uwagę na ich miejsce w historiografii naukowej.

Problematyce przynależności i tożsamości poświęcony był również referat prof. Hansa-Jürgena Bömelburga „Von den konfessionellen Konfrontationen zu einem Frühnationalismus? Zuschreibungen von 'deutsch' und 'polnisch' unter den Thorner Stadtbürgern im 18. Jahrhundert", w którym podjęte zostały pytania o niemiecką mniejszość w Europie Wschodniej i wykształcenie się u niej wczesnonarodowej tożsamości, u postaw której legły różnice etniczne i wyznaniowe. Profesor Bömelburg postawił tezę o niemożności udowodnienia istnienia niemieckiej tożsamości torunian w XVI i XVII w., dostrzegł natomiast jej przejawy we wczesnym XVIII w. Miała ona rozwinąć się u mieszkańców Torunia na skutek umocnienia katolicko-protestanckiego antagonizmu i rosnącego poczucia zagrożenia w mieście, którego mieszkańcy postrzegali siebie jako twierdzę w morzu wrogiego, katolickiego elementu. Z czasem zaczęto go utożsamiać z polskością, co, jak podkreślił referent, jest szczególnie widoczne w pismach Samuela Lutra Gereta.

Sobotnie obrady poświęcone były „Prusom w XVII- i XVIII-wiecznym piśmiennictwie" oraz „Międzykulturowym spotkaniom". Doktor Anna Just (Uniwersytet Warszawski) rozpoczęła obrady referatem „Königlich-Preußen in deutsch- und polnischsprachigen Flugblättern und -schriften der frühen Neuzeit", w którym

przedstawiła medium komunikacji „druk ulotny", historię jego powstania oraz tematykę wybranych niemiecko- i polskojęzycznych druków z XVI i XVII w.

Następnie mgr Piotr Paluchowski (Muzeum Historyczne Miasta Gdańska) w referacie „Regiony, języki i kultury pojawiające się na łamach czasopisma »Danziger Erfahrungen«" 1739–1758" ukazał Gdańsk wychodzący z kryzysu po niepomyślnych dla niego wydarzeniach, przeżywający przesilenie w rozwoju ekonomicznym i społecznym. Osiemnastowieczna prasa gdańska została tutaj potraktowana jako źródło wiedzy o zainteresowaniach mieszczan, produktach i usługach, jakie cieszyły się wtedy zainteresowaniem, oraz o szerokich kontaktach naukowych gdańszczan.

Tematykę prasy kontynuował w swoim wystąpieniu prof. Włodzimierz Zientara (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), ukazując Prusy Królewskie przez pryzmat zbiorów Zentrale Wissenschaftliche Einrichtung „Deutsche Presseforschung" w Bremie (referat: „Königliches Preußen in der Bremer Pressesammlung"). Profesor Zientara przedstawił wrażenia ze swojego pobytu badawczego w Bremie, efekty pracy centrum „Deutsche Presseforschung" oraz stan badań nad prasą XVII i początku XVIII w. Jako temat szczególnie interesujący, ale także nastręczający trudności w pracy badawczej, została przedstawiona kwestia obiegu informacji i wzrastającego zainteresowania czytelnictwem (*Lesewut*), jakie przypadło na koniec XVII i początek XVIII w. Referent postulował przeprowadzenie interdyscyplinarnych badań nad prasą omawianego okresu, ze szczególnym uwzględnieniem obecnych na jej kartach i przez swoją wielokulturowość niezwykle ciekawych badawczo Prus Królewskich, przede wszystkim ich największych miast.

Dostępność wiedzy o Prusach w XVII i XVIII w. zainteresowała także dr Lilianę Górską (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), która w referacie „Preußen in den Kosmographien des 17. und 18. Jahrhunderts" przedstawiła kosmografię jako gatunek popularny, zmieniający się, odpowiadający na zapotrzebowanie czytelników na wiedzę o krajach i krainach, ich geografii, ustroju, kulturze. Referentka na przykładach niemieckojęzycznych kosmografii ukazała stan wiedzy na temat Prus, które autorom cytowanych tekstów miały się jawić jako kraj żyzny, dbający o rozwój nauki, prawdziwa ziemia obiecana, ale także, co podkreśliła dr Górska, jako obszar postrzegany przez pryzmat swoich powiązań z niemiecką kulturą.

Tematyka *międzykulturowych spotkań* poruszona została przez mgr Katarzynę Piper i prof. Iwana D'Aprile'a. Magister Piper omówiła utrwaloną w listach i pamiętnikach przyjaźń Ignacego Krasickiego i Ernsta von Lehndorffa, którą potraktowała jako manifestację kultury szlacheckiej na tle prusko-polskiego sąsiedztwa w okresie wymagającym od jednostek dokonywania trudnych wyborów i jednoznacznego opowiedzenia po jednej ze stron.

Profesor Iwan D'Aprile (Universität Potsdam) w referacie „Julius von Voss zwischen Preußen und Polen" podkreślił znaczenie źródeł literackich dla studiów nad historią kultury oraz postulował przeprowadzenie komparatystycznych badań

nad literaturą popularną, jako tą częścią produkcji literackiej, która nie weszła do kanonu literatury narodowej, a była przyswajana przez czytelników międzynarodowych. Widoczna w twórczości Vossa krytyczna ocena sytuacji politycznej i przewartościowanie cech uważanych za typowo pruskie pozwalają zakwalifikować jego teksty do nurtu literatury popularnej, której zbadanie pozwoliłoby na zrekonstruowanie rynku czytelniczego i recepcji tych utworów, które były dostępne dla szerokich mas społeczeństwa.

Konferencję zamknęła dyskusja, w której uczestnicy podjęli próbę podsumowania wyników swojej pracy i sformułowania wspólnych wniosków. Silnie akcentowany w referatach i dyskusji końcowej brak platformy porozumienia między badaczami zajmującymi się przeszłością Prus Królewskich, dotkliwy brak informacji o prowadzonych obecnie badaniach i powstających pracach oraz zanikające zainteresowanie młodych badaczy tym obszarem badań skłoniło uczestników do refleksji nad tym stanem rzeczy, zakończonej podjęciem prób mających na celu nawiązanie ściślejszej współpracy oraz umożliwienie – szczególnie młodym naukowcom – dyskusji na badane przez nich tematy. Międzynarodowa konferencja „Interkultureller Dialog in den Städten des Königlichen Preußen" zaowocowała sformułowaniem przez uczestników strategii działań na najbliższe lata, które pozwolą na prowadzenie adekwatnych, wieloaspektowych badań nad Prusami Królewskimi i złożoną problematyką dialogu międzykulturowego tego obszaru oraz umożliwią usprawnienie komunikacji między badaczami.

Anna Mikołajewska
Toruń